

Stereotipi kod djece predškolske dobi

Hladilo, Ivana-Lea

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:591601>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-23**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

IVANA-LEA HLADILO

STEREOTIPI KOD DJECE PREDŠKOLSKE DOBI

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, srpanj 2023.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

IVANA-LEA HLADILO

STEREOTIPI KOD DJECE PREDŠKOLSKE DOBI

ZAVRŠNI RAD

Mentorica rada:
Morana Varović Čekolj, mag.art., predavačica

Zagreb, srpanj 2023.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	4
SUMMARY	5
1. UVOD	1
2. UTJECAJ RODITELJSKOG ODGOJNOG STILA NA RAZVOJ STEREOTIPA KOD DJETETA.....	3
2.1. Autoritativni odgojiteljski stil.....	3
2.2. Autoritarni odgojni stil	4
3. STEREOTIPI	5
3.1. Rodni stereotipi.....	6
3.2. Rodni stereotipi u dječjem likovnom stvaralaštvu	6
4. ŠABLONE U DJEČJEM LIKOVNOM STVARALAŠTVU.....	8
5. DJEČJI CRTEŽ	11
5.1. Faza šaranja (18 mjeseci – 3 godine).....	12
5.2. Faza osnovnih oblika (3 – 4 godine)	14
5.3. Faza ljudskih oblika i početne sheme (4 – 6 godina)	15
5.4. Faza razvoja vizualne sheme (6 – 9 godina).....	16
5.5. Faza realizma (9 – 12 godina)	17
5.6. Faza adolescencije (12 i više godina)	18
5.7. Crtež čovjeka	18
5.8. Crtež cvijeta	21
5.9. Crtež ptice.....	24
6. KREATIVNOST.....	26
6.1. Ometanje kreativnosti.....	28
6.2. Poticanje kreativnosti	30
ZAKLJUČAK	32
LITERATURA.....	33
PRILOZI I DODATCI.....	35
Prilog 1. Popis slika.....	35
IZJAVA O IZVORNOSTI ZAVRŠNOG RADA.....	36

SAŽETAK

Tema završnog rada su stereotipi kod djece predškolske dobi s naglaskom na utjecaj okoline, roditeljskog odgojnog stila te obrazovnog pristupa na njihov razvoj. Djeca o stereotipima uče prema modelu, odnosno uzoru, stoga rad objašnjava zašto stereotipi kod odraslih osoba utječu na razvoj kreativnosti kod djeteta. Osim toga, u radu se navodi postojanje ometajućih faktora koji mogu ograničiti djetetovu kreativnost, ali se isto tako ističe da se pravilnim pedagoškim i odgojnim pristupom može potaknuti slobodno i kreativno mišljenje djeteta, potičući ga na promatranje, razmišljanje, samostalno rješavanje problema, preuzimanje rizika te hrabrost za izražavanje vlastitih ideja, stavova i mišljenja.

Poseban fokus stavljen je na dječji crtež, odnosno likovni izraz, gdje se ističe važnost pravilnog pristupa odraslih osoba prema dječjem likovnom izražavanju. Odrasle osobe često svojim pogrešnim pristupom ostavljaju značajne posljedice na dijete.

Uz navedeno, rad prikazuje crteže djece koja su promatrala svijet oko sebe i crtala ono što su zapazila, bez utjecaja i uplitanja odrasle osobe. Prikazani su i oni crteži u kojima su djeca posegnula za šablonama i crtala objekte na naučen način, umjesto na način koji je proizašao iz njihovog vlastitog viđenja i poimanja svijeta, odnosno objekta kojeg crtaju.

Sveukupno, rad naglašava važnost svjesnosti uzroka razvoja stereotipa kod djece predškolske dobi. Ističe kako pravilan odgojni i obrazovni pristup može potaknuti kreativnost, divergentno mišljenje i neovisnost u izražavanju, a pritom omogućiti djetetu da bude ono što istinski jest, bez straha od neprihvaćenosti. Njegovanjem i poticanjem slobodnog i autentičnog izražavanja može pomoći djetetu da lakše razvije vlastite perspektive i stavove, a time i potencijalno smanji stereotipe koji se formiraju u ranom djetinjstvu te pojedinca najčešće ograničavaju za cijeli njegov život.

Ključne riječi: dječji crtež, kreativnost, stereotipi, šablone

SUMMARY

Stereotypes in preschool-aged children

The topic of the final paper is stereotypes in preschool-aged children with an emphasis on the influence of the environment, parenting style, and educational approach on their development. Children learn about stereotypes through modeling or imitation, so the paper explains why stereotypes in adults affect a child's creativity. Additionally, the paper mentions the existence of disruptive factors that can limit a child's creativity but also emphasizes that proper pedagogical and educational approaches can encourage free and creative thinking in children, promoting observation, critical thinking, independent problem-solving, risk-taking, and the courage to express their own ideas, attitudes, and opinions.

Special focus is placed on children's drawings, or artistic expression, highlighting the importance of adults approaching children's artistic expression correctly. Adults often leave significant consequences on the child through their incorrect approach.

Furthermore, the paper showcases drawings made by children who observed the world around them and drew what they noticed, without the influence or interference of adults. It also presents drawings in which children resorted to templates and drew objects in a learned way, instead of expressing their own perception and understanding of the world or the object they are drawing.

Overall, the paper emphasizes the importance of being aware of the causes of stereotype development in preschool-aged children. It highlights how proper parenting and educational approaches can stimulate creativity, divergent thinking, and independence in expression, allowing the child to be true to themselves without fear of rejection. Nurturing and encouraging free and authentic expression can help the child develop their own perspectives and attitudes more easily, potentially reducing stereotypes formed in early childhood that often limit individuals throughout their lives.

Key words: children's drawing, creativity, stereotypes, templates

1. UVOD

Djeca oblikuju svoje ponašanje, mišljenje, stavove i odnose putem promatranja okoline koja ih okružuje. Najznačajniju ulogu u djetetovoj okolini imaju roditelji, obitelj, odgojitelji i učitelji. Stoga, njihov pristup i odgojni stil imaju značajan utjecaj na razvoj predrasuda kod djeteta. Ovaj rad na početku opisuje dva roditeljska stila iz kojih proizlaze posljedice dva potpuno različita utjecaja odgoja na dijete – autoritativni i autoritarni roditeljski stilovi.

Autoritativni odgojni stil smatra se najpoželjnijim jer djetetu osigurava sigurnost, ljubav, uvažavanje i razumijevanje emocija, mišljenja i načina izražavanja. Takva djeca odrastaju u socijalno i emocionalno kompetentne osobe koje zbog razvijenih prosocijalnih vještina sklapaju kvalitetna prijateljstva, povjerenje i odgovornost (Brajša-Žganec, 2023: prema Baumrind, 1991). S druge strane, autoritarni odgojni stil uključuje ograničavanje, suzbijanje i umanjivanje vrijednosti djeteta zbog emocionalne hladnoće od strane roditelja te strogog kažnjavanja neprihvatljivih ponašanja. Takvim pristupom dijete postaje nesigurno te mu se zarobljava spontanost koja je preduvjet za razvoj kreativnosti (Kroflin i sur., 1987).

Dijete na svijet gleda autentičnim i znatiželjnim pogledom, žudi za znanjem o svijetu i stvarnosti, a svoje odgovore najčešće pronalazi kod roditelja, odgojitelja, učitelja te društvenih istina. Povodeći se za tuđim iskustvima dijete gubi svoju slobodu, autentičnost i iskrenost, zaboravlja gledati slobodno jer ga društvo dresira prema određenom kalupu u kojem nema prostora za isticanje (Kroflin i sur., 1987: prema Krleža, 1904). Stoga, dijete kroz interakciju sa okolinom primjećuje te nesvjesno usvaja stereotipe. Ovaj rad stavlja naglasak na stereotipe u dječjem likovnom izrazu, objašnjava odakle potječu te na koji način ih možemo suzbiti ili pak potaknuti njihovu pojavu. Ističe da se neprimjerenim vođenjem, ispravljanjem dječjih uradaka te pretjeranim pohvaljivanjem ili kritiziranjem dječjeg crteža može iskriviti djetetova slika o sebi, zbog čega dijete užitek likovnog stvaralaštva zamjenjuje za pohvalu te tako umanjuje svoje vrijednosti što dovodi do smanjene razine samopouzdanja kao i volje za likovnim izražavanjem uopće. Dječji crtež proizvod je djetetove mašte, slobode i autentičnog viđenja svijeta. Dijete putem crteža prikazuje protok života i shvaćanje radnji koje se oko njega događaju. Stoga je važno da taj proces ne bude ograničen iskrivljenom i nametljivom percepcijom odraslih koji su tokom odrastanja izgubili autentičnost svog iskrenog pogleda na svijet.

Suprotnost stereotipima je kreativnost o kojoj ovaj rad također govori. Tumači se njeno značenje u životu djeteta te iznose pozitivni i negativni utjecaji odraslih na njezin razvoj. Dijete provodi većinu svog vremena u odgojno-obrazovnim ustanovama, gdje uči prema modelima ponašanja koje vidi u odgojiteljima i učiteljima. S obzirom na to, metode rada, pristup i načini oblikovanja poticajne okoline izuzetno su važni. Na taj se način postavljaju temelji koji oblikuju dijete na svim razinama potrebnim za njegov budući život. Stoga, metodički ispravan pristup odgojitelja i učitelja u radu s djecom važan je kako bi se izbjeglo suzbijanje kreativnosti i autentičnosti djetetovog likovnog izraza. Likovno izražavanje djeteta ima ključnu ulogu u njegovom cjelokupnom razvoju. Preko crteža dijete komunicira s okolinom prikazujući svoje emocionalno stanje i način na koji doživljava svijet oko sebe. Uplitanje odraslih u dječji svijet mašte može ostaviti značajne posljedice na dijete. Odrasli često posežu za tim da pokažu djetetu kako se nešto crta, a pri tome najčešće koriste šablone u nastojanju da prikažu najjednostavniji način crtanja, ne shvaćajući da time ugrožavaju djetetovu sposobnost promatranja i izražavanja. Navedenim se umanjuje slika koju dijete ima o sebi. Prema Huzjaku (2008), šablone su plastična pomagala koja omogućavaju svakoj osobi na svijetu da nacrtá identičan crtež. Takav crtež nema individualnost i autentičnost autora, već se koristi kao nepromišljen sustav znakovne komunikacije.

U radu se prikazuju likovni izričaji različite djece. Neka od njih crtala su promatrajući objekte, uspostavljajući s njima povezanost te istovremeno uočavajući kompleksnost i životnost objekata. Druga su pak djeca koristila šablone prilikom crtanja istih objekata, što je rezultiralo radovima koji isijavaju prazninom i nedostatkom originalnosti. Za djecu, upotreba šablona nije prirodan način izražavanja jer ona vide mnogo više od onoga što je prikazano. Dijete nas putem crteža upoznaje sa svojim unutarnjim svijetom, ono izražava sebe i prirodu svojeg bića (Belemarić, 1986). Dijete se ne opterećuje stvarnim izgledom predmeta kojeg crta, ono se bavi nečim potpuno drugačijim, nečim na što mnogi odrastanjem postaju "slijepi".

2. UTJECAJ RODITELJSKOG ODGOJNOG STILA NA RAZVOJ STEREOTIPA KOD DJETETA

Teorijska objašnjenja stereotipa u dječjoj dobi temelje se na objašnjenim stereotipima kod odraslih osoba. Ponašanja i stavovi odrasle osobe imaju veliki utjecaj na dijete jer ono uči prema modelu, odnosno roditelju i tako usvaja njegovo ponašanje, mišljenja, stavove, uvjerenja i odnose. Roditeljski odgojni stil ključan je aspekt koji formira djetetovu ličnost, njegove odnosne i psihička stanja u odrasloj dobi. Skladni obiteljski odnosi direktno utječu na djetetov emocionalni razvoj, psihosocijalnu prilagodbu te socijalnu i emocionalnu kompetenciju.

Dvije temeljne dimenzije roditeljstva su kontrola i emocionalnost od kojih proizlaze četiri vrste roditeljskih stilova odgoja; autoritativni, autoritarni, popustljivi i zanemarujući stil. Roditeljski postupci promatraju se unutar navedenih odgojnih stilova zbog različitih posljedica na dijete (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). U ovom radu, od ukupno četiri roditeljska stila, opisati će se dva pomoću kojih se jasno vidi razlika između pozitivnog i negativnog utjecaja i razvoja stereotipa kod djeteta.

2.1. Autoritativni odgojiteljski stil

Autoritativni odgojiteljski stil smatra se optimalnim i najpoželjnijim iz razloga što najpozitivnije djeluje na emocionalnu i socijalnu kompetenciju djeteta. Autoritativni roditelji pružaju djetetu emocionalnu toplinu, podršku te uvažavaju njegove emocije. Djeca odgajana autoritativnim odgojnim stilom uglavnom su socijalno i emocionalno kompetentna, imaju razvijena prosocijalna ponašanja te razvijaju stabilne i kvalitetne odnose s okolinom, sklapaju čvrsta prijateljstva, povjerenje i odgovornost (Brajša-Žganec, 2023: prema Baumrind, 1991). Prethodno navedene kompetencije kod djeteta moguće je ostvariti zato jer autoritativni roditelji prihvaćaju djetetove stavove, razmišljanja i odluke te ih pažljivo putem savjeta i podrške vode prema sigurnom razvoju (Deglin, 2016: prema Berk, 2015). Roditelji svojim ponašanjem, tolerancijom i prihvaćanjem djeteta, djeluju kao primjeren model od kojeg će dijete učiti te će tako biti sposobnije tolerirati različitosti u svojoj okolini što umanjuje razvoj stereotipnog razmišljanja.

2.2. Autoritarni odgojni stil

Prema Kroflin i sur., (1987) postoje načini odgoja koji u većoj mjeri mogu zarobiti spontanost djeteta koja je preduvjet kreativnosti tj. sposobnosti kreativnog izražavanja. Strogi i autoritativni odgoj djeteta može učiniti nesigurnim izazivajući u njemu strah čime se blokira njegova spontanost.

Autoritarni roditelji su emocionalno hladni i drže snažnu psihološku kontrolu nad djetetom. Skloni su strogom kažnjavanju njima neprihvatljiva ponašanja, vrše rigidnu kontrolu i nadzor nad djetetom, njegovim stavovima i razmišljanjem (Plevnjak, 2021). Takva djeca imaju nisku autonomiju, neprihvaćena su i često neshvaćena zbog hladnoće, ruganja, kritiziranja i omalovažavanja od strane roditelja. "Netolerancija i autoritarnost roditelja prema djetetu utječu na to da dijete postane nesposobno tolerirati ikakve različitosti kod drugih ljudi" (Maričić, 2009: 141). Autoritarni roditelji svojim odgojnim postupcima kao što su emocionalna hladnoća, stroga pravila, psihološke granice, težnja za autoritetom postignuta kažnjavanjem neposluha verbalnim, psihičkim ili fizičkim kažnjavanjem djeteta, razlog su stvaranja frustracije, bijesa i zataškavanja burnih emocija kod djeteta. Problem koji stvaraju takve emocije su nemogućnost njihovih rješavanja s roditeljima jer ih oni odbijaju razumjeti i uvažiti, stoga će dijete te emocije držati u sebi i izraziti ih van prema onim pojedincima u odnosu na koje se osjeća superiorno. Takva djeca najčešće razvijaju veći stupanj predrasude te odrastaju u osobe koje su nesposobne tolerirati različitosti jer su razvila neadekvatan ego i frustracije koje ne mogu riješiti sa svojim roditeljima nego ih usmjeravaju prema drugoj djeci koja su na bilo koji način drugačija. Sve to dovodi do činjenice da su psihički, emocionalno ili fizički zlostavljana djeca kod kuće najčešće ona koja u vrtiću i školi na neki način zlostavljaju drugu djecu (Maričić, 2009). Temeljem saznanja da djeca uče prema modelu, Kroflin i sur., (1987) ističu upozorenje teoretičara Jacoba Bronowskija da je uspon mladih, kreativnih i maštovitih pojedinaca tijekom razvoja ljudskog društva bio zaustavljen pogrešnim postupcima. Ističu da su mnoge civilizacije propale jer su ograničile maštu mladih, sputavale su njihovu kreativnost i potrebu življenja na svoj način što je tipično za autoritativni odgojni stil koji je u prošlost bio dominantan. Osim toga, smatraju da je potrebno naglasiti da određeni način odgoja nije nužno jednak za svako dijete. Odgojna situacija u istoj obitelji s više djece može različito utjecati na svako pojedino dijete, što je patogeno za jedno dijete, nije nužno i za drugo. Spontanost djeteta može biti blokirana i vlastitim superegom tj. vlastitom svijesti ako je prestroga.

3. STEREOTIPI

Kroflin i sur., (1987) u knjizi „*Dijete i kreativnost*“ prenose zapis Miroslava Krleže iz 1904. godine u kojem opisuje da je svaki čovjek umjetnik za sebe. Tijekom djetinjstva osoba na svijet gleda svojim autentičnim, znatiželjnim pogledom, žedan odgovora o svijetu i stvarnosti. Krleža tvrdi da dijete odgovore pronalazi kod roditelja, u školi, odgoju i društvenim istinama i tako povodeći se za tuđim iskustvima dijete izobličuje i gubi svoju autentičnost, slobodu i iskrenost. Djeca zaboravljaju gledati slobodno jer su im stavljene naočale zaglupljivanja, dresirajući ih kao lutke prema društvenom kalupu jer djecu u školi ne podučavaju da bi progledali, nego da bi ih zaslijepili.

Maričić (2009: prema Brown, 1995), definira stereotip kao izražavanje negativnih stavova i odnošenja prema određenoj grupi i njezinim pripadnicima. Najčešće se pripisuju na temelju posjedovanja nekih specifičnosti, primjerice: rasa, nacionalnost, spol, fizički izgled, dob, sposobnosti itd. (Batković, 2017: prema Pennington, 1997). Činjenica je da se jednaki stereotipi pripisuju cijelom grupi ljudi bez obzira na razlike između članova (Miljković i Rijavec, 1996).

Teorije o dječjoj predrasudi su malobrojne zbog specifičnosti dječjeg razvoja, a samo neke od njih navode činjenicu da dijete nema razvijenu sposobnost kritičkog razmišljanja, apstraktnog mišljenja kao ni suprotstavljanja socijalnim uvjetima (Maričić, 2009). Stereotipi se kod djece počinju javljati onda kada djeca počinju učiti o rodnim ulogama, odnosno rodnom identitetu i postaju svjesna kojoj kategoriji pripadaju. Na razvoj stereotipa kod djeteta znatno utječe njegova okolina (obitelj, roditelji, vrtić, škola, vršnjaci, mediji, knjige itd.), stoga se vjeruje da djetetova okolina ne samo što može razviti stereotipe kod djeteta, već ih može i ublažiti pravilnim pristupom. Ako je cilj izbjeći razvoj predrasuda kod djeteta, izrazito je važno da djetetov model koristi pravilne postupke i bira aktivnosti koje uče djecu prihvaćanju i toleranciji na različitosti (Batković, 2017).

Didaktička sredstva koja se mogu primjenjivati s ciljem osvješćivanja stereotipa kod djece su primjerice organizacija aktivnosti koje uključuju djecu drugih rasa, kulture ili religije, edukacija djeteta kroz čitanje knjiga, slikovnica, lutke, razne igre, filmove i druge medije koji prikazuju i prihvaćaju različitosti među kulturama, obiteljima, rasama i drugo. Važan je razgovor s djetetom o predrasudama te ukazivanje na to koliko one mogu biti bolne, nepravedne i štetne (Maričić, 2009). Roditelj je primjer tolerancije, uvažavanja i poštivanja različitosti.

3.1. Rodni stereotipi

Jedan od uzroka pojave rodni stereotipa kod djece predškolske dobi je način na koji roditelji pristupaju prema djetetu od samog rođenja ovisno o njegovom spolu definirajući njegovo uvjerenje o samom sebi na temelju svog spolnog identiteta (Belemarić, 2010). Tijekom odrastanja dijete nesvjesno usvaja stavove od oba roda te obično tako nastaju očekivanja o tipičnom ponašanju muškarca i žene, što nazivamo rodnim stereotipom (Marović, 2009).

Belemarić (2010) daje primjer kako roditelji utječu na dijete od njegova rođenja. Naime, kada se dijete rodi kupuje se odjeća, igračke te se uređuje djetetova soba "primjereno" njegovu spolu. S obzirom na to, kod djevojčica će prevladavati roza boja i lutke, dok će kod dječaka prevladavati plava boja i autići. Cijeli naš život je odraz naših prvih osjeta (slika, boja, atmosfera, oblika, zvukova...) prema kojima gradimo cijeli naš svijet i misaoni život (Marović, 2009: prema Goodman, 1970). Upravo zbog toga postoje i drugi problemi, a to su sadržaji koje djeci nudimo. Slikovnice su prepune rodni stereotipa u kojima su najčešće dječaci stavljeni u ulogu super junaka; snažni su, hrabri i sposobni. Djevojčice su u istima prikazane u ulozi kuharice, čistačice, krhkih, plačljivih i osjetljivih likova. Potrebno je birati suvremene slikovnice s kvalitetnim sadržajem koji će djeci omogućiti poistovjećivanje s glavnim likom koji je ujedno istog spola kao i dijete. Na taj način možemo pomoći djetetu da izgradi samopouzdanje kao i pozitivnu sliku o sebi. Važno je omogućiti i djevojčicama i dječacima jednak omjer takvih sadržaja (Belemarić, 2010).

Roditeljev pristup, ponašanja, uvjerenja i stavovi izrazito su bitni jer oni svojim utjecajem oblikuju dijete. Roditelj je taj koji od početka uklapa dijete u zajednicu kojoj pripada, a način na koji to čini je ključan (Marović, 2009). Roditelj mora biti svjestan i omogućiti djetetu razvoj u osobu izvan ružičastih i plavih okvira (Belemarić, 2010).

3.2. Rodni stereotipi u dječjem likovnom stvaralaštvu

Dijete kroz interakciju sa svojom okolinom primjećuje te nesvjesno usvaja stereotipe, putem likovnog stvaralaštva može odražavati stereotipe koje je naučilo iz svoje okoline. Djeca koriste rodnu shemu za organizaciju podataka koje se odnose na rod te stoga koriste neke naučene sheme koje formiraju stereotipe u ranoj dobi. Zato za prikaz žene ili muškarca, djeca koriste određene sheme. Muškarca obično crtaju kratke kose, u hlačama koristeći boje koje su

"prikladne" muškom rodu (plava, zelena, crna, siva), prikazuju ih u ulogama "muških" zanimanja (pilot, vozač, automehaničar...) te ih fizički prikazuju kao snažne likove. Crtež na kojoj je nacrtana osoba ženskog spola najčešće je prikazana u rozim haljinama (Batković, 2017: prema Kamenov i Galić, 2011) na livadi okružena cvijećem odišući nježnošću. Likovi ženskog spola najčešće su prikazani u "ženskim" ulogama (kuharica, majka, domaćica...).

Stereotipi uključuju širok spektar negativnosti prema određenim specifičnostima ili pak nastojanje da svi budu ukalupljeni u isti kalup kojeg je formiralo društvo. Likovnjaci prepoznaju vrstu stereotipa upravo kod likovnog izričaja djece i odraslih, a najčešće ih nazivaju šablonom, stereotipom ili klišejom.

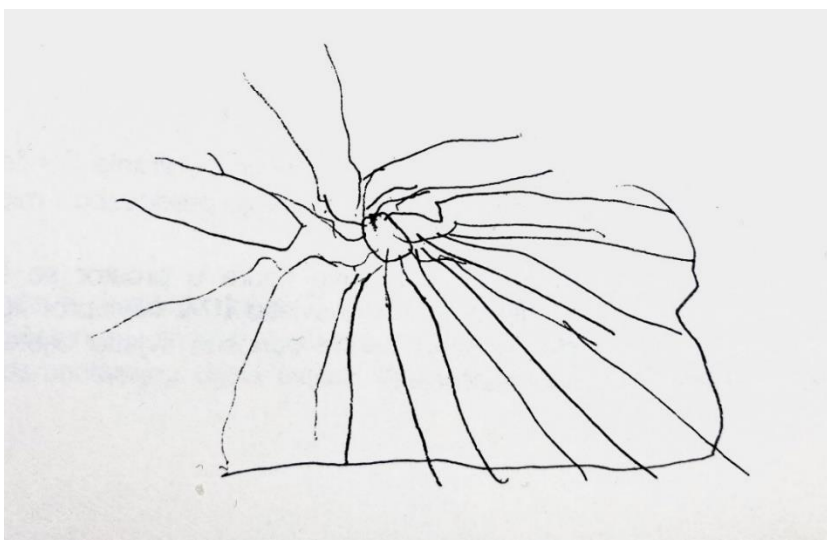
4. ŠABLONE U DJEČJEM LIKOVNOM STVARALAŠTVU

"U svjetlu slobode, upoznajmo se i s njezinim najvećim neprijateljem: šablonom ili stereotipom" (Huzjak, 2008: 39). Šablona je pomagalo od drva ili plastike koje omogućava da više različitih ljudi dobiju identičan crtež. Šablonom, stereotipom ili klišejom nazivamo likovni izričaj koji nema individualnost i autentičnost autora već upotrebljava sasvim nepromišljen i neproživljen sistem znakovne komunikacije. Ako se djetetu ponudi gotovo likovno rješenje, odnosno ako mu se pokaže način na koji nešto treba crtati, bit će mu uskraćen njegov misaoni proces te će biti usmjeren na posezanje za šablonama koje će ga osloboditi napora za razmišljanjem i onemogućiti razvoj istraživačkog napora (Huzjak, 2008). Bojanke su česta šablona koja se nudi djeci, vrlo su štetne i utječu na manjak samopouzdanja kod djece zbog toga što će dijete bojeći bojanku uvidjeti da je sposobno samo obojiti, a razviti će mišljenje da "ne zna crtati" jer će smatrati da ono baš tako treba znati crtati kako bi crtež bio lijep i dobar. Škrbina (2013), također navodi da nudeći bojanke djeci dajemo gotove i pojednostavljene shematske oblike koji su lako pamtljivi, stoga ih oni koriste kada im zatreba sličan oblik, s čime se kod djeteta ugrožava razvoj opažanja te se razvija uvjerenje da nije sposobno za kreativan rad. Na razvoj dječjih stereotipa uvjetuje rani utjecaj roditelja i okoline na dječji crtež, odnosno tendencija da nauče djecu kako da nešto crtaju, najčešći primjer možemo vidjeti kod crtanja čovjeka pri tom pjevajući pjesmicu "Točka, točka, točkica". Također, najčešće šablone možemo vidjeti i u prikazu kuće, cvijeta, sunca i bora (Grgurić i Jakubin, 1996). Ispitivanje razvitka sposobnosti pokazalo je da u razvitku pojedinih sposobnosti djeteta postoje "kritičke faze" koje su osjetljive za primanje utjecaja izvana i njihovu integraciju u obliku nove sposobnosti za koju je prerano. To bi značilo da ako smo uvježbavanje nekih novih vještina započeli ranije nego što je dijete za to zrelo, uspjeh će biti vrlo slab te će zrelije dijete koje je tu istu vještinu počelo vježbati onda kada je bilo razvojno spremno vrlo brzo će prestići ono dijete koje je uvježbavanje započelo prerano (Kroflin i sur., 1987). Stoga možemo zaključiti da učenje, odnosno pokazivanje djetetu kako se nešto crta može ići na štetu onih sposobnosti za koje je dijete u toj fazi razvoja sposobno, također izaziva frustraciju, manjak samopouzdanja i pojavu dječjih šablona. Kroflin i sur., (1987) tumače da za svaki oblik, događaj ili pojavu iz vanjskog svijeta dijete ima svoje viđenje i način tumačenja o kojima govori crtajući linije i oblike za koje je u tom periodu života sposobno. Škrbina (2013) ističe da se izlaganjem dječjih uradaka također mogu širiti shematski oblici, ako je dijete često izloženo radovima druge djece, viđeni primjeri se nesvjesno mogu nametnuti te zakočiti njegov autentični kreativni izraz zbog preuzimanja

tuđih shematskih oblika što dovodi do shematskih, praznih i neinventivnih radova. Takvi se primjeri često viđaju na crtežima livade, kuće, ptice, cvijeta te Sunca kojeg djeca najčešće stavljaju u gornji kut papira. Jedan o primjera prikazuje *slika 1.* na kojoj je crtež djevojčice u dobi od pet godina. Shematski prikaz Sunca savršeno odgovara ovom primjeru, koristeći se šablonom djeca crtaju krug za oblik Sunca te crtaju kratke crtice koje vire iz njega za prikaz zrake. *Slika 2.* prikazuje crtež Sunca djeteta u dobi između dvije i četiri godine života, prilikom crtanja dijete je bilo potaknuto vlastitim opažanjem te je prikazalo zrake Sunca kao prikaz širenja svjetla, odnosno Sunčevih zraka koje se pružaju u neograničen prostor. U primjeru se može vidjeti djetetova autentičnost te sposobnost prenošenja vlastitog opažanja Sunca na papir. Belemarić (1986) ističe da ispraznost i automatizam koji se djeci nameće putem shema nigdje nije toliko očit kao što je očit u prikazu Sunca. Nadalje, autorica navodi da jednom kada dijete prihvati shemu Sunca u njemu potpuno prestaje interes i vlastito opažanje za tu pojavu, gasi se mogućnost izražavanja i sposobnost percipiranja.

Slika 1. Šablonski prikaz Sunca petogodišnje djevojčice (udruga Mali i veliki)

Slika 2. *Crtež Sunca prema promatranju djeteta u dobi između 2-4 godine (Belemarić, D. 1986. Dijete i oblik, str. 117)*

Škrbina (2013), navodi da ocjenjivanje ili vrednovanje dječjih kreativnih radova može dovesti do blokade njihove spontanosti i slobode u izražavanju. Takva ocjenjivanja se često dešavaju kada odrasli koji su neupućeni u dječji "kreativni jezik" procjene djetetov kreativni rad bezvrijednim, a rad u kojem je prikazano mnoštvo šablonskih oblika bude ocjenjen vrijednim upravo zbog prepoznatljivosti nacrtanog. Bitno je da se tijekom djetetovog kreativnog rada ne inzistira na urednosti i preciznosti jer će takav zahtjev potpuno blokirati djetetove ideje i izazvati nespretnost zbog straha da ne zaprlja papir ili okolinu. Nadalje, Škrbina (2013) ističe i negativan aspekt kod prenaplašavanja vrijednosti, odnosno pretjeranog pohvaljivanja djetetovog rada tijekom kreativne aktivnosti zbog kojeg se gubi spontanost i užitek u stvaranju jer dijete svoj kreativni cilj zamjenjuje za pohvalu.

5. DJEČJI CRTEŽ

U najranijim likovnim radovima djece javljaju se linije kao poimanje sila, energije i pojave, za odrasle se one čine kao obično šaranje dok se duboko ispod površine kriju prvi procesi svijesti djeteta u kojima ono definira svoje pojmove poimanja svijeta (Kroflin i sur., 1987). Dijete nam pomoću "svojih oblika" prenosi svoj način na koji vidi pojave i događanja iz vanjskog svijeta, upoznaje nas s nekim elementima svoje ličnosti. Crtanje je jedan od načina kojima dijete posve iskreno izražava svoje misli, osjećaje i razmišljanje (Balić-Šimrak, 2010). Zanimljivo je da ti oblici nisu imitacija oblika iz vanjskog svijeta već su prerada i reinterpretacija viđenog, osim u slučaju ako mu odrasli nisu nametnuli svoje viđenje, načine i oblike s čime se prekida prirodni tok dječjih misli i poimanja. Takvim pristupom odrasli uvjerava dijete da je ono nesposobno zbog toga jer je dijete, razvijajući kod djeteta osjećaj da mu je nešto nedostupno i teško (Kroflin i sur.,1987). Likovno izražavanje je jedna vrsta komunikacije, odnosno jezik djeteta preko kojeg upoznajemo njegov unutarnji svijet. Putem crteža dijete izražava sebe i prirodu svojeg bića, ako dovoljno dobro otvorimo oči moći ćemo otkriti poruku koju nam dijete šalje. Kako bismo analizirali crtež potrebno je poznavati likovni jezik djeteta koji se sastoji od osnovnih simbola koji imaju svoju funkciju, značenja i strukturu (Belemarić, 1986). Linije su prvo što dijete počinje stvarati na papiru i to najčešće u drugoj godini života. Dijete linijama prikazuje neko događanje, odnosno stvarajući linije ponovno proživljava taj događaj i povezuje se s njime. "Različitim linijama djeca izražavaju različite aspekte življenja i postojanja" (Belemarić, 1986: 14). Linije koje dijete crta mogu imati različita značenja, ovisno o njihovom prikazu. Belemarić (1986) opisuje likovne simbole te započinje s kružecim linijama putem kojih dijete prikazuje život u nekom prostoru, dok vibrirajuće linije predstavljaju unutrašnju životnost. Nadalje, mrlje su znak kojim dijete pokazuje da je primijetilo masu tj. uvidjelo je čvrstoću, neprodornost nekog predmeta. Kroz točke i crtice dijete prikazuje tok, trajanje ili vrijeme, a nizanjem linija i točkica dijete je uočilo ritam, usklađenost i pravilnost. Ravne linije ukazuju na to da je dijete otkrilo dimenziju, odnosno smjer prostora. Autorica ističe da ravne linije mogu predstavljati energiju i snagu. Vodoravne (horizontalne) crte predstavljaju orijentaciju u prostoru, a okomite (vertikalne) linije služe za izražavanje neke kretnje u dubinu ili uvis, ili pak predstavljaju životnost svih živih bića. Kose linije također predstavljaju kretnju, onu kretnju koja je nestabilna i može rezultirati padom. Krug je najčešće djetetov prvi oblik čija pojava obično najavljuje razdoblje djetetova života u kojem je ono postalo svjesno sebe kao individualnog oblika (Belemarić, 1986).

Sve do dvadesetog stoljeća dječji crtež interesirao je samo likovne umjetnike i pedagoge. Interesiralo ih je pravilno držanje olovke, vještina ruke i oka, a švicarski pedagog Pestalozzi inzistirao je na crtanju prije pisanja, jer je smatrao da kroz crtanje djeca svladavaju razne vrste crta koje su preduvjet za pisanje slova abecede. U dvadesetom stoljeću interes za dječji crtež pokazali su i psiholozi te im je on postao glavna preokupacija psihologije djetinjstva i mladosti. Interes su dobili u trenutku kada su shvatili da je jedini izvor od kojeg djeca polaze emocionalni intenzitet, znanje o objektu i motoričke vještine (Bodulić, 1982). Matić (2021) ističe važnost likovnog izraza jer je ono područje dječjeg stvaralaštva kroz koje se dijete izražava te iskazuje sve svoje psihofizičke mogućnosti, također likovni izraz nosi i sve značajke dječjeg razvoja.

Djeca posjeduju vještinu crtanja predmeta po sjećanju kao i po mašti na osnovi slobodnog misaonog kolaža te se tako na ničim sputan način sva djeca mogu slobodno likovno izražavati, a njihov izraz se temelji na ekspresiji, mašti i stvaralaštvu koji je ponajprije dječji izraz, a zatim likovni (Bodulić, 1982). "Likovni izraz ne ovisi samo o spretnosti ruke već o sadržaju umjetnikove svijesti" (Karlavaris, 1988: 43). Pomoću crteža može se doći do nekih tumačenja emocionalnog života djeteta i njegove stvarnosti. Crtež djeteta razvija se kroz nekoliko faza, a Škrbina (2013) navodi sljedeće:

1. *Faza šaranja (18 mjeseci – 3 godine)*
2. *Faza osnovnih oblika (3 – 4 godine)*
3. *Faza ljudskih oblika i početne sheme (4 – 6 godina)*
4. *Faza razvoja vizualne sheme (6 – 9 godina)*
5. *Faza realizma (9 – 12 godina)*
6. *Faza adolescencije (12 i više godina)*

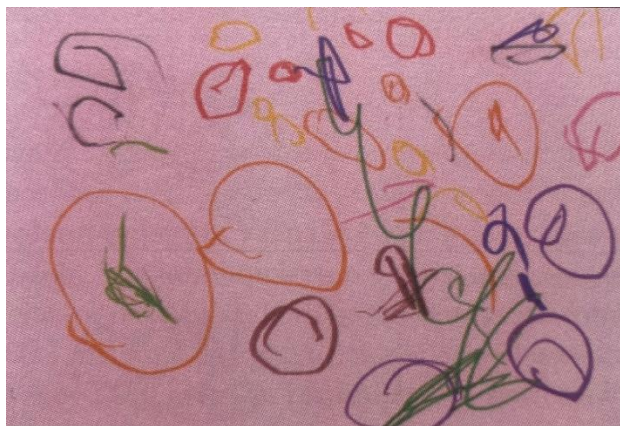
5.1. Faza šaranja (18 mjeseci – 3 godine)

U prvoj fazi šaranja koja se pojavljuje s osamnaest mjeseci te završava oko treće godine djetetovog života, dijete se izražava škrabanjem, nasumičnim crtanjem bez namjere. U početku dijete prilikom šaranja ima malu kontrolu nad rukom i pokretom, šarajući ono postepeno uvježbava koordinaciju oko – ruka te grubu i finu motoriku, ostavlja tragove na papiru u obliku vertikalnih ili horizontalnih linija spaja crte u krugove tj. u oblike koje usavršava sve do šeste godine života. U toj fazi dijete ne pokušava reproducirati doslovnu sliku objekta već raznim linijama nastoji prikazati radnju koju vidi, stoga (Škrbina, 2013) zaključuje da dijete šarajući

počinje shvaćati da oblicima i linijama može dočarati sve ono što se u okolini događa. Na slici 3. prikazano je slučajno šaranje djeteta u dobi od jedne i pol godine. Tada dijete nema kontrolu nad pokretom, pomičući ruke naprijed-nazad po papiru stvara oblike koji su kaotični i naizgled vrlo neuredni. Slika 4. primjer je kontroliranog šaranja djeteta u dobi od dvije godine. Zbog psihofizičkog razvoja dolazi do kontrole u pokretu prilikom šaranja, postepeno se počinju pojavljivati longitudinalne crte, a porastom djetetove motoričke i perceptivne sposobnosti dijete počinje prikazivati kružne oblike koji predstavljaju početak pojave geometrijskih oblika u dječjem crtežu (Škrbina, 2013).

Slika 3. Slučajno šaranje (1.5 godina) (Škrbina, D. 2013. Art terapija i kreativnost: 75)

Slika 4. Kontrolirano (cirkularno) šaranje (2 godine) (Škrbina, D. 2013. Art terapija i kreativnost: 75)

5.2. Faza osnovnih oblika (3 – 4 godine)

Faza osnovnih oblika karakteristična je po tome što se dijete i dalje uživa u šaranju uz koje počinje imenovati ili čak smišljati priču o nacrtanom. Uz šaranje pojavljuju se i kompleksnije strukture poput uzoraka, oblika te kombinacija osnovnih geometrijskih oblika (trokut, pravokutnik, križ i kvadrat). Ti oblici prethodnici su figurama ljudskog lika i objektima koje dijete počinje crtati u sljedećoj fazi (Škrbina, 2013). Na slici 5. prikazan je crtež djeteta u dobi od tri godine. Na crtežu se jasno vidi da je dijete otkrilo oblike te u svojem crtežu koristi krug, kvadrat, pravokutnike, vodoravne i horizontalne linije kako bi prikazao ono što vidi na apstraktan način. Također, prema načinu na koji je dijete nacrtalo oblake, može se zaključiti da je već u ovoj fazi sklono šablonama.

Slika 5. Crtež (3 godine) (Škrbina, D. 2013. Art terapija i kreativnost: 78)

5.3. Faza ljudskih oblika i početne sheme (4 – 6 godina)

Ljudski oblici i početne sheme faza je koja se javlja u četvrtoj te završava u šestoj godini djetetova života. U djetetovim nastojanjima da nacрта čovjeka, pojavljuje se figura nazvana "punoglavac" ili glavonožac". Svako dijete je osoba za sebe, pa se tako i kod crtanja "glavonošca" vide individualne razlike u načinima crtanja među djecom. Na slici 6. prikazan je crtež čovjeka djeteta u dobi od pet godina. Ovo dijete je stepenicu ispred faze crtanja tipičnog glavonošca, a to se zaključuje na temelju jasno nacrtanog trupa, ruku i nogu koje je dijete dodalo liku čovjeka. S vremenom dijete pri crtanju ljudske figure dodava još neke važne elemente kao što su prsti, zubi, trepavice, obrve i uši. Nadalje, u ovoj fazi dijete razvija shemu za crtanje prvih jasnijih prikaza predmeta iz svoje okoline kao što su cvijet, kuća, sunce i drveće. Sve češće djeca počinju koristiti boje na način da predmete koje crtaju povezuju s onom bojom u kojoj ih vide u svojoj okolini (Škrbina, 2013).

Slika 6. Crtež čovjeka (5 godina) (Škrbina, D. 2013. Art terapija i kreativnost: 79)

5.4. Faza razvoja vizualne sheme (6 – 9 godina)

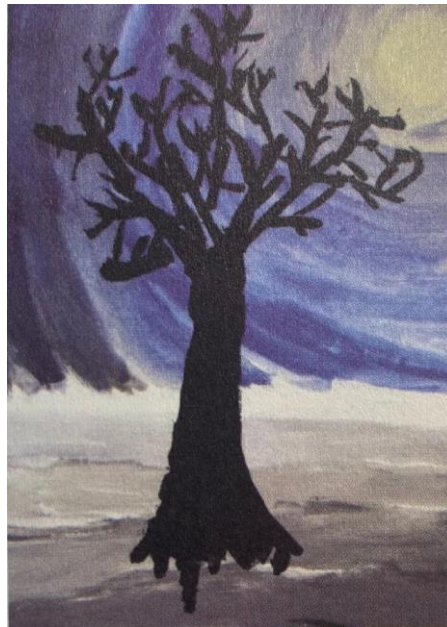
Faza razvoja vizualne sheme započinje u šestoj, a završava u devetoj godini djetetova života. Figura čovjeka koju je predstavljao "glavonožac", zamijenjena je figurom koja ima glavu, trup kao i ostale mnogobrojne detalje koje se na čovjeku mogu vidjeti (kosa, ruke, noge, lice, uši). Na slici 7. možemo vidjeti način na koji je dijete u dobi od sedam godina prikazalo lik čovjeka mnogo detaljnije nego što je prikazano u ranijoj fazi razvoja. Ovaj lik čovjeka ima vrat, ramena, trup, noge sa stopalima, te mnogo više detalja na licu (naušnice, rumeni obrazi, obojana usta i oči), odjeća je puno kompleksnije nacrtana i obojana. Može se zaključiti da su ovi ljudski oblici proizvod djetetovog slobodnog izražavanja i kreativnosti, što je tipično za ovu fazu razvoja. Dijete često poseže za preuveličavanjem objekata ili pak ispuštanjem onih koje smatra nepotrebnima, također je sposobno ilustrirati neki slijed događanja (Škrbina, 2013).

Slika 7. Crtež čovjeka (7 godina) (Škrbina, D. 2013. Art terapija i kreativnost: 82)

5.5. Faza realizma (9 – 12 godina)

Faza realizma koja se javlja u devetoj i završava u dvanaestoj godini života, dijete nastoji prikazati svoju okolinu na što realniji način stoga raste kompleksnost upotrebe linija, detalja i oblika, ljudska figura poprima raznolike i vrlo detaljne elemente. U ovoj fazi djeca počinju sve preciznije koristiti boje, te uvode nijanse kako bi lakše i što realnije prikazali ono što vide, to je najbolje prikazano u slici 8. u kojoj devetogodišnje dijete nastoji prikazati mjesečevu svjetlost gradirajući boje od najsvjetlije prema najtamnijoj koja promatrača vodi u mrak tmurne zime koja je ogolila grane drveća. Izrazito je važno omogućiti djetetu što više prilika za crtanje i daljnji razvoj kreativnosti, a to se postiže poticajnom okolinom u kojoj dijete može eksperimentirati i istraživati raznim likovnim tehnikama.

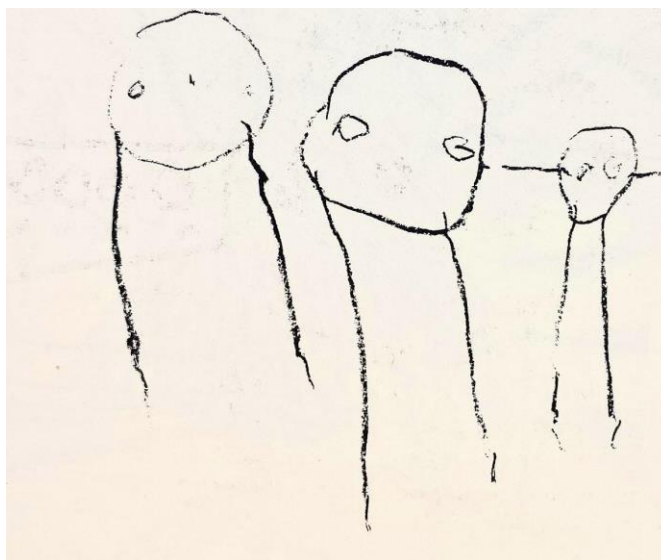
Slika 8. *Drvo (9 godina)* (Škrbina, D. 2013. Art terapija i kreativnost: 84)

5.6. Faza adolescencije (12 i više godina)

S dvanaest godina dijete ulazi u fazu adolescencije te je u stanju jasno i efektno koristiti perspektivu, uključuje brojne detalje te mu se povećava kritička percepcija okoline. Zanimljivo je da većina djece i odraslih nikada ne dosegnu ovu fazu (Škrbina, 2013).

5.7. Crtež čovjeka

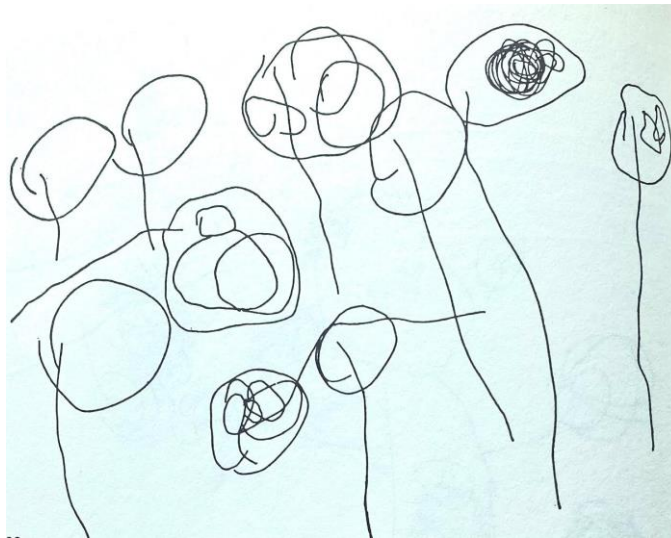
Krug u počecima dječjeg likovnog stvaralaštva predstavlja život, također prvi je organizirani oblik koji se prikazuje u fazi izražavanja primarnih simbola koja se pojavljuje oko treće godine djetetovog života, kada počinje prvi put crtati lik čovjeka. U počecima je prikaz čovjeka za svako dijete univerzalan i karakterističan s naglaskom da se lik čovjeka sastoji od sklopa krugova, ovala i linija (Grgurić i Jakubin, 1996). Prema Bodulić (1982) prvi nacrtani lik čovjeka naziva se glavonošcem, međutim ističe i neadekvatnost tog naziva jer dijete u taj krug svrstava sve ono što sačinjava čovjeka te takav crtež predstavlja predshemu za shematsko crtanje ljudskog lika. Na *slici 9.* prikazan je simbol čovjeka kojeg je nacrtalo dijete u dobi od tri godine, glavu je nacrtalo u obliku kruga jer je ono prvi djetetov simbol za prikaz živih bića, istodobno je u isti oblik nacrtalo dva manja kruga za koje se pretpostavlja da su oči. Međutim, prema Belemarić (1986) krug ne znači glava već cjeloviti životni sustav, tako ni mali krugovi djetetu ne znače oči nego sposobnost percipiranja. Dijete promatrajući čovjeka u okolini najviše pažnje usmjerava pokretima ruku i nogu te ih u svom likovnom prikazu prikazuje kao ravne crte koje izlaze iz glave te zajedno s njom tvore čovjeka.

Slika 9. *Glavonožac* (Bodulić, V. 1982. Umjetnički i dječji crtež: 108)

U četvrtoj godini života dijete izlazi iz faze izražavanja primarnih simbola kada uočava slučajnu sličnost svojih crta na papiru s predmetom iz okoline te počinje imenovati crteže koje je nacrtalo. Kada dijete imenuje to znači da daje i značenje nacrtanom, što bi značilo da se uz crtanje pojavljuje i misao. Grgurić i Jakubin (1996) tu pojavu opisuju da crtež u djeteta izaziva misaonu sliku, a u fazi izražavanja složenim simbolima, likovna aktivnost je svjesno pokrenuta iz misaonog procesa, odnosno zamišljene ideje.

Dijete u prikazu lika čovjeka najčešće crta po jedno oko, ne iz razloga da možda ne vidi ili zanemaruje činjenicu da čovjek ima dva oka već su oči za njega sastavni dio sposobnosti percipiranja. Tu sposobnost izražava samo jednim krugom, a krug za njega znači cjeloviti životni sustav, u ovom slučaju oko predstavlja otvor kroz koji unutrašnje biće prima informacije o svijetu. Kada dijete crta čovjeka pomoću svojih simbola, a mi mu svaki put imenujemo njegove simbole krugova unutar glave "oči", djetetu ne preostaje ništa drugo nego da ih i samo počne tako imenovati iako se njegove misli bave realnostima i daleko su od interesa za izgled očiju, za njega ti krugovi predstavljaju simbol percepcije, otvor kroz koji vanjski svijet postaje dostupan unutrašnjem biću (Belemarić, 1986). *Slika 10.* predstavlja crtež djeteta koji prikazuje gužvu na križanju u gradu. Crtež prikazuje ljudske likove s jednim, dva ili više očiju, odnosno komunikacijskim sredstvom između unutrašnjeg i vanjskog svijeta. Slika je savršen primjer djetetove interpretacije funkcije očiju, a to je gledanje.

Slika 10. *Gužva na križanju u gradu* (Kroflin i sur. 1987. *Dijete i kreativnost*: 108)

Prema Grgurić i Jakubin (1996) dijete ne pokušava nacrtati svijet onakvim kakvim on jest već se koristi metodom koju je stvorilo kao zamjenu za realnost. Koristi složene simbole za prikaz određenih stvari kao što su glava i noge za prikaz ljudskog lika ili se pak ne moraju odnositi na konkretne objekte već na njihovu akciju kao što su skakanje, ples, zvuk, kiša, oluja i slično. Nadalje, smatraju da simbolima glave i nogu dijete prikazuje sebe sama jer gledamo li naprijed, sve što možemo vidjeti su ruke koje najčešće izlaze iz glave i noge koje su ispred nas. Bodulić (1982) pretpostavlja da dijete u dobi od između dvije i tri i pol godine ne crta trup jer ne može zapamtiti više od onog što može nacrtati. Dijete najprije zapaža pokret, zvuk i svjetlo, a činjenica je da su noge i ruke u konstantnom pokretu dok je trup uglavnom statičan zbog čega ga dijete teže pamti.

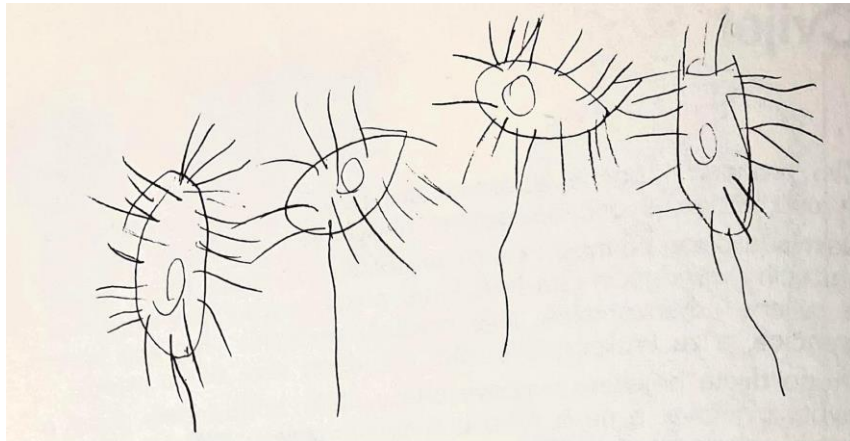
U petoj godini djetetova života najveću promjenu u crtežu može se uočiti kod prikaza čovjeka, dijete više ne crta samo glavu i noge kako bi prikazao ljudski lik, sada se pojavljuje i tijelo iz kojeg izlaze noge koje su prikazane ravnom crtom s naznakom stopala, cipele ili nožnih prstiju te ruke koje završavaju prstima. Lik čovjeka dobiva kosu i naznaku odjeće (Grgurić i Jakubin, 1996).

Kod prikaza usta i nosa, najmanja djeca uglavnom neće pokazati interes za prikaz usta jer se ta potreba javlja razvojno malo kasnije, osim ako se ne inzistira na njoj. U tom slučaju dijete će crtati usta kao ravnu crtu što potječe od shema koje su djeci nametnute putem crtića, slikovnica, igračaka i nametanja odraslih izravnim podučavanjem djeteta. Prirodno će dijete crtati usta koristeći se simbolom kruga kako bi prikazala njihovu namjenu tj. funkciju (Belemarić, 1986). Za nos se, kako autorica navodi, djeca počinju interesirati još kasnije, a u tom se slučaju teže otkriva njihovo poimanje tog oblika jer im je najčešće nametnuta shema vertikalne linije ili L oblika i to mnogo prije nego je dijete razvojno spremno za njegov prikaz. Bodulić (1982) u svom djelu ističe da se crtanje ne uči jer se stvaralački ne može izraziti na temelju nekog "pravopisa i gramatike crtanja" već na temelju vlastite slobode interpretacije. Osim toga, tvrdi da nema recepta za crtanje, stoga u dječjem vrtiću nema mjesta imitaciji i direktnog uplitanja odgojitelja u likovni izraz djeteta jer se djetetu mora dopustiti izražavanje prema svom osjećaju.

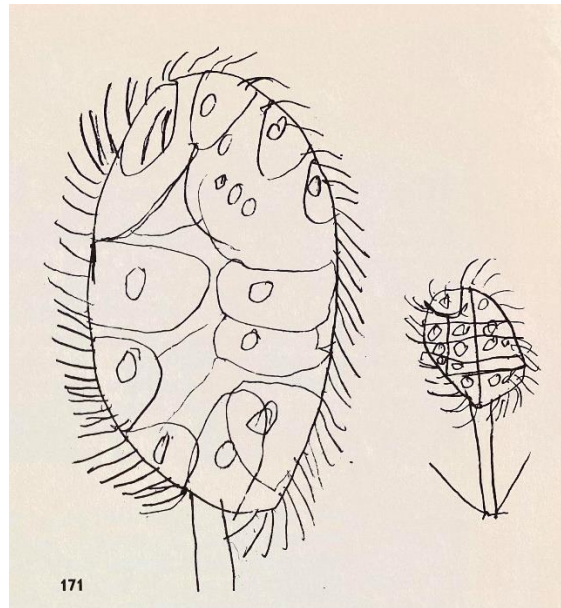
5.8. Crtež cvijeta

Cvijet je neizostavan oblik u dječjem likovnom stvaralaštvu jer djeca svojim prvim koracima i istraživanjem nailaze na cvijeće (Belemarić, 1986). *Slika 11.* prikazuje crtež cvijeta koje je nacrtalo dijete u dobi između dvije i četiri godine života, ono crta cvijeće tako da koristi poznate kružne linije koje se odnose na životnost cvijeta, a linijama koje se nalaze oko krugova prikazuje latice. Djeci, u dobi između četiri i pet godina, krug i dalje ostaje najčešćim oblikom za prikazivanje cvijeta, no njihovo viđenje cvijeta se produbljuje te dijete uočava pravilnost njegove građe. Na *slici 12.* kod manjeg cvijeta dijete izražava pravilnost crtanjem mreže linija, a kod većeg cvijeta tu pravilnost prikazuje linijama kao simbolima za latice koje rastu iz kruga prema van. Djeca često u prikazu cvijeta posežu za šablonama. Matić (2021) tu pojavu objašnjava kao siromaštvo percipiranja, predočavanja te vrlo ograničene tehničke mogućnosti. Tada dijete nije dovoljno kritično i poseže za željom da mu crtaju odrasli jer u njihovim crtežima vidi uspješnije realizacije. Najčešće se u takvim situacijama događa pogrešan pristup odraslih koji prihvate nacrtati djetetu željeni oblik te u nastojanju da ga što više pojednostave kako bi djetetu bio jednostavno za reproducirati, potiču razvoj šablona te stvaraju kod djeteta misao da dijete nešto crta pogrešno i da nije sposobno crtati. *Slika 13.* prikazuje šablonski crtež cvijeta djevojčice od pet godina, na kojemu je vidljivo da je cvijet nacrtan na jedan naučen način koji ne proizlazi iz stvarnog i iskrenog djevojčičinog viđenja i

poimanja cvijeta. Taj crtež predstavlja samo simbol za cvijet jer on ne prikazuje kompleksnost, životnost i ostale mnogobrojne detalje koje cvijet sadrži.

Slika 11. Crtež cvijeta, dob (2 – 4 godine) (Belemarić, D. 1986. Dijete i oblik: 169)

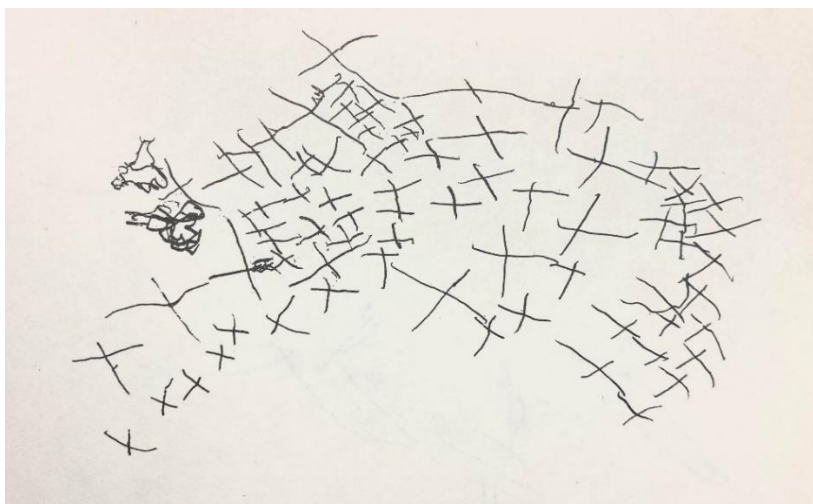
Slika 12. Crtež cvijeta, dob (4 – 5 godina) (Belemarić, D. 1986. Dijete i oblik: 115)

Slika 13. Šablonski crtež cvijeta djeteta u dobi od 5 godina (udruga Mali i veliki)

5.9. Crtež ptice

Djeca u početcima svojeg likovnog stvaralaštva krugovima i raznim vibrirajućim linijama prikazuju radnju i životnost nekog objekta. Simboli kojima nastoje prikazati ljudski lik jednak je i za životinje pa tako najčešće glavu životinje crtaju kao i glavu čovjeka, okruglu s dva manja kruga koja predstavljaju oči, usta koja najčešće crtaju kao ravnu liniju te nos (Matić, 2021). Na *slici 14.* prikazan je crtež djeteta za koje se može primijetiti da je s izrazitom pažnjom promatralo jato ptica u letu. Promatranjem zapazilo je dinamiku ptičjeg leta te njihovo širenje i skupljanje u letu, primijetilo je kako se neke ptice udaljavaju i postaju manje od ostatka ptica, one koje su bila bliže djetetu nacrtalo im je oblik tijela, širenje krila i kljun. Simbolom križa dijete je prikazalo one ptice koje su udaljene, koje se čas razilaze, a čas zgušnjavaju (Belemarić, 1986).

Slika 14. Crtež jata ptica (Belemarić, D. 1986. Dijete i oblik: 89)

Na *slici 15.* prikazan je crtež dječaka koji ima pet godina. Crtež predstavlja ptice u letu i ptice koje odmaraju na grani drveta. Može se primijetiti da je dijete za prikaz ptice kao i prikaz sunca koristilo naučenu shemu. Međutim, ta naučena shema ograničava djetetovu sposobnost da mentalno zamisli pticu i nacrtala je na način koji odražava njezine stvarne karakteristike. Na taj način dijete ignorira dosad naučene činjenice o ptici, a to su da ona ima tijelo, kljun, rep, krila, noge i perje te ih zamjenjuje "McDonalds" znakom. Ovakav crtež posljedica je toga što

dijete primjećuje da okolina prihvaća takav prikaz ptice, daju mu povratnu informaciju imenujući te šablonske prikaze pticama, pohvaljujući crtež i reproducirajući isti putem slikovnica, crtića, bojanki i slično. Ovaj premijer pokazuje da djeca, pa čak i odrasli, često koriste iste sheme pri prikazivanju ptica u letu ili u daljini. Na ovom crtežu također vidimo da je dječak istu shemu koristio i za prikaz ptice koja sjedi na grani, što sugerira da takve sheme negativno utječu na svjesnost djeteta o okolini, razvoj pažnje, primjećivanje detalja i povezanost s onim što promatra. Prema tome ovaj crtež nije izvorni crtež djeteta, već odrasle osobe koja je djetetu nametnula takvo viđenje ptice u nastojanju da ga na što jednostavniji način nauči crtati pticu.

Slika 15. Shema ptice, crtež dječaka u dobi od 5 godina (udruga Mali i veliki)

6. KREATIVNOST

Huzjak (2006) navodi dvije dvojbe po kojima se shvaća kreativnost. Prva je sposobnost pojedinca da vidi i doživi stvari na neki nov, nepoznat i originalan način, a druga je sposobnost pojedinca da svoje originale ideje može i proizvesti. Pojam kreativnost obuhvaća obilježja emotivnosti, osobnosti i intelekta. Ona je proces koji se odlikuje željom za promjenom, otvorenosću duha, darom pronalaženja, maštom, originalnošću, kritičnošću i još mnogim drugim faktorima (Grgurić i Jakubin, 1996: prema Kalavaris, 1988). Kroflin i sur., (1987) objašnjavaju kreativnost kao način na koji neke osobe pristupaju stvarnosti, kao kreativan prikaz svijeta koji pojedincu pruža osjećaj životne vrijednosti. Ipak, mnogi autori slažu se da je pojam kreativnosti pojava koja se ne može jasno definirati, s toga bez obzira na postojanost različitih određenja kreativnosti, svi se slažu da samo novo djelo može biti kreativno i da mora stvarati nešto novo na svoj do sada nepoznat način (Škrbina, 2013: prema Ozimec, 1987).

"Za razvoj kreativnosti skoro su podjednako važni faktori okoline kao i pojedinačne sposobnosti za kreativno vrijedno izražavanje" (Kunec, 2015: 431). Važne sposobnosti i osobine kreativnih osoba su razvijeno divergentno mišljenje, znanje, intrinzična i ekstrinzična motivacija, spremnost za preuzimanje rizika, hrabrost za suprotstavljanje drugima i izražavanje vlastitih ideja i mišljenja te neobaziranje na mišljenje okoline. Veoma važnu ulogu u procjeni kreativnosti ima i društvo jer je društvo ono o kojem kreativnost ovisi. Društvo odlučuje je li nešto kreativno ili nije, prema (Kunec, 2015) to se naziva ontološka ovisnost o društvu. Svako društvo ima svoju kulturu koju čine određene vrijednosti koje određuju što je poželjno i kreativno, a što nije. Kada kreativni pojedinac predstavi društvu kreativnu ideju, ima odviše izgleda da bude proglašena "čudnom" i "šašavom", kao i njezin autor "čudak". Vrlo rijetko se događa da neka kreativna ideja na prvi mah bude odmah prihvaćena kao "dobra ideja". Društvo nove ideje mora prepoznati kao "dobre" i "radeće" ideje kako bi bile prihvaćene što dovodi do mišljenja da se kreativce smatra kreativnima onoliko koliko je potrebno da se ideja pokaže "dobrom" (Kroflin i sur., 1987). Kreativci čije će ideje često biti odbačene zbog skeptičnosti i otpora društva koje je nesposobno predočiti i shvatiti prednosti novih, originalnih i korisnih ideja (Kunac, 2015: prema Baer, 2012). Kako bi kreativna osoba bila prepoznata i shvaćena treba imati sposobnost uvjeravanja s kojom će uvjeriti društvo o koristi i vrijednosti njezinog kreativnog produkta jer ako ga društvo ne odobri kao takvo ono nikada neće biti realizirano i prihvaćeno (Kunec, 2015).

"Kreativni put zahtijeva i buntovnu osobnost, preuzimanje rizika i motivaciju za

uzdrmanjem utvrđene tradicije" (Huzjak, 2008: 26). Kao kreativni pojedinac, potrebno je posjedovati takve osobine jer se nalazi u društvu u kojem vladaju stereotipi, društvu koje funkcionira unutar zadanih tj. nametnutih okvira koji zasljepljuju i gase u ljudima autentičnost, maštovitost i originalnost, a bez toga bi svi bili isti i svijet bi stagnirao. Škrbina (2013), prema Barron i Harrington (1981), također ističe potencijalno važne osobine kreativnosti, a to su visoko samopoštovanje, preferencija složenosti, nezavisnost u prosudbi te estetska orijentacija i sklonost riskiranju.

Smatra se da su društvene okolnosti bitne za razvoj kreativnosti kod ljudi koji žive u njemu. "Što je društvo slobodnije i demokratičnije to je i kreativnost prisutnija" (Bognar, 2012: 5). Takvo razmišljanje je vrlo blisko povezano s onim što naglašava Karlavaris (1988), a to je važnost razumijevanja činjenice da dječji likovni rad ne odražava samo intelektualni i emocionalni razvoj djeteta, već ukazuje i na određene utjecaje kao što su obitelj, sredina u kojoj dijete odrasta, škola, prijatelji itd. Što je okolina otvorenija, pristupačnija i demokratičnija to će i društvo u njoj biti jednako takvo. Takva okolina podupire i prihvaća kreativnost i promjene. Huzjak (2008) također ističe bitnost okoline koja mora biti bogata, raznolika, poticajna i zanimljiva jer takva je okolina prepuna izazova preko kojih će dijete moći podići svoje standarde uspješnosti. Bognar (2012, prema: Maslow 1976) smatra da je izrazito važno odgajati djecu na način da im dopustimo i potaknemo ih da izraze svoju kreativnost, da budu u stanju improvizirati pa tako i inovirati bez straha od promjena i izazova, tj. da im promjene i izazovi budu izvor užitka i motivacije.

Kreativnost možemo razvijati putem likovnih aktivnosti, upotrebom različitih materijala, eksperimentiranjem, isprobavanjem i pronalaženjem različitih rješenja pridonosimo razvoju divergentnog mišljenja pa tako i kreativnosti (Balić-Šimrak, 2010). Divergentno i konvergentno mišljenje usmjereno je na rješavanje problema no na različite načine. Konvergentnim mišljenjem dolazimo do samo jednog najboljeg rješenja, dok divergentnim mišljenjem fluentno pronalazimo više različitih, originalnih ideja te ga s toga najčešće povezujemo s kreativnošću (Balić-Šimrak 2010: prema Guilford, 1957).

6.1. Ometanje kreativnosti

"Kreativnost je opći ljudski potencijal koji se može poticati, potiskivati i onemogućavati" (Škrbina, 2013: 32). Postoje načini kojima možemo poticati kreativnost kod djeteta, no isto tako postoje i oni koji će je kočiti, odnosno sputavati. Neke od takvih postupaka navodi (Kunec, 2015: prema Runco, 1997) a to su: ograničavanje, kritiziranje i negativne povratne informacije, nerealistična očekivanja od djeteta itd. Kada se govori o načinima ometanja kreativnosti djece, Škrbina (2013), prema Belemarić (1986) navodi vrste ometanja, a to su svaki oblik izravnog interveniranja i miješanja odraslih u dječje kreativne, likovne radove, primjerice: crtanje i izrađivanje kreativnog produkta djeci, bojanke, korigiranje dječjih uradaka, zahtijevanje na urednost i preciznost, predstavljanje dječjih uradaka i širenje shematskih oblika među djecom te procjenjivanje i vrednovanje dječjih kreativnih radova. Kao najbolji primjer negativnog zadiranja u razvoj dječje kreativnosti navodi upravo crtanje ili izrađivanje nekog produkta umjesto djeteta jer tako dijete pokušava imitirati odrasle te gasi svoj prirodni način opažanja, razumijevanja i stvaranja (Škrbina, 2013). Nadalje, autorica ističe da se izravnim ispravljanjem dječjih uradaka razvija manjak samopouzdanja kod djeteta te tako dijete dobiva osjećaj nemoći i nesigurnosti te najčešće odbija daljnje kreativne aktivnosti. Kroflin i sur., (1987) također navode primjer ometanja dječje kreativnosti onda kada su u žaru igre, odnosno fantazije. Neprimjerenim vođenjem, odnosno intervencijom odraslog, kreativna igra djeteta prestati će pulsirati, vatra stvaranja će se pogasiti. Stoga je bitno da intervencije odraslog tj. ulazak odrasle osobe u igru s djetetom bude nenametljivo kako se ne bi narušila osebnost djetetovog stvaranja koja teče posebnim zakonitostima koji je u potpunosti drugačiji od odraslih. Slično tome je kada tražimo od djeteta da korača istim koracima kao odrasli, dijete to ne može jer su mu noge premalene. Ako dijete to pokušava biti će mu zamorno, a takav hod će izgledati nakaradno i neprirodno. Takvim pristupom tražimo od djece da imitiraju odrasle, da slijede njihov način izražavanja ne znajući da tako gase sve iskre djetetovog stvaralaštva.

Djeca kroz likovni prikaz pokazuju da se nalaze na određenom platou svijesti u kojem se sve javlja kao kreativni impuls, tok, viđenje, preobražaj i događanje. Kroflin i sur., (1987) to stanje opisuju kao posebnu vrstu stanja svijesti koja se vlada prema zakonima slobode, izvrsnosti i spontanosti. Sloboda u kontekstu stvaralaštva djece znači stvarati i raditi nešto u skladu s nečim već postojećim samo na svoj nov način, slobodan od utjecaja izvana. Kada vidimo crtež djeteta prošaran linijama, krugovima, točkicama i sl. doživljavamo ga bezvrijednim ne znajući da djeca nemaju dovoljno strukturiranu svijest da bi prikazala neki

kompleksan događaj ili predmet na papiru onako kako bi odrasli to prikazali, već je posrijedi drukčiji oblik svijesti. Djetetova svijest o shvaćanju svijeta znatno se razlikuje od shvaćanja odraslih. Problem nastaje jer odrasli ne shvaćaju djetetovo poimanje svijeta te ga uče svojim misleći da je to jedini mogući i ispravan način, ne promišljaju da dijete ima svoje razloge za upravo taj "svoj način" shvaćanja svijeta (Kroflin i sur., 1987).

Belemarić (1986) ističe problem u kojem primjerice odgojitelji smatraju "šaranje" nečim što je umjetnički bezvrijedno te takav crtež definiraju kao nesposobnost i nezrelost djeteta da nacrt crtež koji je estetski privlačan i svima razumljiv. Zbog takvog način razmišljanja dolazi od nerazumijevanja sadržaja i načina na koja se djeca likovno izražavaju, ostavlja znatne posljedice na dijete, njegov kreativni i likovni razvoj. Djetetu moramo pružiti mogućnost da svoj doživljaj okoline likovno izrazi unutar svojih likovnih sposobnosti, pa čak onda kada njegov likovni izričaj nije dovoljno jasan odraslima. Tim načinom dijete dobiva mogućnost istražiti nešto što mu je nepoznato i manipulirati time, što ga dovodi do nezavisnog mišljenja, uči ga hrabrosti preuzimanja rizika i uvođenja alternativa (Grgurić i Jakubin, 1996). O slobodi od uzora govore (Grgurić i Jakubin, 1996) te upozoravaju na štetnost i beskorisnost precrtavanja nekog objekta, ističu bitnost izbjegavanja imitacije jer ćemo na taj način kod djeteta stimulirati samostalnost i specifičan pristup koji dovodi do originalnog likovnog djela.

Kroflin i sur., (1987) u knjizi „*Dijete i kreativnost*“ spominju Robert Gloutona, školskog inspektora u Francuskoj koji se veoma kritički izražava o utjecaju školstva na kreativnost djeteta. Ističe da školi nije cilj stvarati samostalne i inventivne osobe, tvrdi da škola nije u službi djeteta nego u službi društva koje ljude nastoji oblikovati prema njegovim potrebama i zadanim kalupima čime svakog pojedinca stavljaju na svoje mjesto. Dijete kada postane učenik, nužno postaje predmetom društvenog oblikovanja. Opće je prihvaćeno je da je predškolsko dijete mnogo kreativnije od školskog djeteta jer je školsko dijete izloženo intenzivnom školskom utjecaju koji nije usmjeren na individualne potrebe i osobine svakog djeteta. Također ističu spontanost kao najstariji fenomen svakog živog bića, a spontanost je upravo preduvjet kreativnosti. Školski režim umanjuje spontanost kod djeteta zbog čega kreativnost ne može doći do pravog izražaja.

6.2. Poticanje kreativnosti

"Pojedinci će se kreativno izražavati uvijek kada im se omogući da budu ono što jesu, da imaju pravo na svoje individualno izražavanje i stvaranje" (Škrbina, 2013: 33). Pokretač djetetovog stvaralačkog izraza je njihov unutrašnji poriv iz kojeg proizlazi interes i radoznalost što je uvjet za kreativno izražavanje.

Odgojno obrazovni sustav ima bitan utjecaj i ulogu za društvo, a to je osposobljavanje učenika za život u budućnosti u kojemu je kreativnost ključna za razvoj i napredovanje (Kunac, 2015). Kako bi smo potaknuli kreativnost kod djece u predškolskom odgoju potrebno je pristupiti djeci na pravilan način. Odgojitelji i učitelji bi pred djecu trebali stavljati problemske situacije, te izbjegavati davanje već gotovih riješenih problema ili im nametati neko svoje razmišljanje. Potrebno je pristupiti principima prema kojima se uvažavaju neobična pitanja djece, njihova maštovitost i neobične ideje. Verbalnom i neverbalnom komunikacijom možemo pokazati djetetu da se njegove ideje i mišljenje uvažavaju i da imaju svoju vrijednost (Bognar, 2012: prema Torrance, 1965). Dijete istražujući i otkrivajući razvija divergentno mišljenje, kritičko razmišljanje, samopoštovanje i pozitivnu sliku o sebi što omogućava slobodnije kreativno izražavanje. Kunac (2015) ističe teorijski model koji su razvili Dweck i sur., (1995), a objašnjava implicitnu teoriju prosuđivanja kreativnosti kod pojedinca. Implicitna teorija se dijeli na fundamentalnu i razvojnu. Fundamentalna smatra osobine ličnosti urođenima i nepodložnim promjenama, a razvojne su one koje imaju suprotno mišljenje tj. smatraju osobine ličnosti promjenljivim i otvorenim za promjene (Kunac, 2015: prema Dweck i sur., 1995). Prema tome je važno da odgojitelji i učitelji budu orijentirani prema razvojnoj implicitnoj teoriji jer će na taj način u svojem radu poticati djecu, odnosno učenike na kreativno izražavanje zbog čega će svakog pojedinca gledati kao kreativni potencijal (Kunec, 2015). Odgojitelji i učitelji moraju promišljati o načinu organiziranja svog nastavnog procesa u kojem će poticati djecu na kreativnost slijedeći postupke kao što su; postavljanje alternativnih pitanja, poticanje djece na kreativna rješenja, ohrabrivanje učenika na samostalno pronalaženje što većeg broja različitih likovnih rješenja. Isto tako tijekom likovnog procesa potrebno je isticati kreativno i originalno rješenje, učenicima koji su zainteresiraniji osigurati rad s mnogobrojnim tehnikama i materijalima, organizirati posjete muzejima i galerijama jer upoznavanjem djeteta s kvalitetnim likovnim djelima potiče se sklonost djeteta za likovni izražaj, likovna djela postaju sadržaj djetetove svijesti i tako potiču maštu za likovni izražaj (Grgurić i Jakubin, 1996). Mora se preuzeti uloga "zainteresiranog odraslog" koji intervenira samo onda kada je djetetu zaista

potrebna pomoć. Kod pružanja pomoći važno je držati se alternativnih pitanja kojima će se potaknuti dijete na dublje promišljanje te samostalno dolaženje do rješenja. Alternativna pitanja ili primjedbe mogu biti primjerice; "Možeš li to možda drugačije?", "Možeš li pokušati koristiti neku drugu boju?", "Pripazi na kompoziciju, promisli kako možeš drugačije rasporediti likove". Primjedbe se isključivo daju usmeno, ne smiju biti u tonu kritike već moraju odobravati i naglašavati pozitivno, bez pretjerivanja (Grgurić i Jakubin, 1994). Uzimajući u obzir da okolina, roditelji, odgojitelji i učitelji znatno utječu na kreativnost djeteta, smatra se da poboljšanjem uvjeta u kojem dijete odrasta i živi može poboljšati kreativnost, naročito u ranom djetinjstvu. Prema Kroflin i sur., (1987) gotovo je nemoguće osigurati djetetu roditelja koji je relativno psihički zdrav, ali pomoću kvalitetnog pedagoškog rada s djecom može se stimulirati i očuvati kreativnost djeteta.

ZAKLJUČAK

Na djeci svijet ostaje, a na odraslima je da im omoguće kvalitetnu podršku kako bi odrasli u sposobne mlade ljude koji doživljavaju svoje okruženje na jedinstven, kreativan i inovativan način. Takva se budućnost može osigurati jedino uz poticajnu i kvalitetnu sadašnjost. Djetetovo okruženje isprva čine roditelji i obitelj, to se okruženje zatim širi na odgojitelje i učitelje te u konačnici cijelo društvo. Svi oni utječu na oblikovanje njegove ličnosti, način razmišljanja te poimanje sebe i svijeta koji ga okružuje. Kvalitetnim odgojnim principima poštuje se djetetovo mišljenje i stavovi. Potiče ga se na kreativne i inovativne potencijale. Ako se dijete ograničava, sputava i ispravlja tijekom likovnog izražavanja, upravlja se njegovom percepcijom. Nametanjem vlastitih stavova djetetu blokira se njegova sposobnost izražavanja što dovodi do sprječavanja izražavanja njegovih potencijala. Frustracije nastale suzbijanjem potencijala, očituju se u stereotipima, predrasudama i posezanjem za šablonskim kalupima. Šablonom dijete se štiti od različitosti i kritike društva.

LITERATURA

1. Bodulić, V. (1982). *Umjetnički i dječji crtež*. Zagreb: Školska knjiga
2. Belemarić, D. (1986). *Dijete i oblik*. Zagreb: Školska knjiga
3. Brajša – Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj: Emocionalni i socijalni razvoj*. Zagreb: Naklada Slap
4. Belamarić, J. (2010). Ružičasto i plavo. Rodno osviješten odgoj u vrtiću. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 15 (58), 14-17
5. Bognar, L. (2012). *Kreativnost u nastavi*. <https://hrcak.srce.hr/file/123304-> (pristupljeno 21.03.2023).
6. Batković, A. (2017). *Stereotipi i predrasude u razredu*. Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet. Zagreb. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:147:949815> (pristupljeno 15.03.2023).
7. Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga
8. Deglin, M (2016). *Stilovi roditeljstva i njihov utjecaj na razvoj djeteta*. Završni rad. Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet. Zagreb. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:147:812283> (pristupljeno, 23.03.2023).
9. Huzjak, M. (2006). *Darovitost, talent i kreativnost u odgojnom procesu*. Odgojne znanosti, stručni rad. Hrčak. <https://hrcak.srce.hr/26205> (pristupljeno 20.03.2023).
10. Huzjak, M. (2008). *Učimo gledati 1-4*. Priručnik likovne kulture za nastavnike razredne nastave – nepotpuna verzija. Zagreb (pristupljeno 20.03.2023).
11. Grgurić, N., Jakubin, M. (1996) *Vizualni likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa

12. Kroflin, L., Nola, D., Posilović, A., Supek, R. (1987). *Dijete i kreativnost*. Zagreb: Globus.
13. Karlavaris, B. (1988). *Metodika likovnog odgoja 2*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske
14. Kunac, S. (2015). *Kreativnost i pedagogija*. Napredak: *Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*, 156(4). Hrčak.
15. Maričić, J. (2009). *Teorije i istraživanja predrasuda u dječjoj dobi*. Psihologijske teme, 18 (1), 137-157
16. Matić, A. (2021). *Fragmenti u djetinjstvu: Odabrane teme*. Zagreb: Novi redak
17. Plevnjak, I. (2021). *Odgoj u obitelji*. Završni rad. Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet. Zagreb. [urn:nbn:hr:147:072906](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:hr:147:072906) (pristupljeno, 23.03.2023).
18. Škrbina, D. (2013). *Art terapija i kreativnost*. Zagreb: Veble commerce

PRILOZI I DODATCI

Prilog 1. Popis slika

Slika 1. Šablonski prikaz Sunca petogodišnje djevojčice (udruga Mali i veliki)	9
Slika 2. Crtež Sunca prema promatranju djeteta u dobi između 2-4 godine (Belemarić, D. 1986. Dijete i oblik, str. 117)	10
Slika 3. Slučajno šaranje (1.5 godina) (Škrbina, D. 2013. Art terapija i kreativnost: 75).....	13
Slika 4. Kontrolirano (cirkularno) šaranje (2 godine) (Škrbina, D. 2013. Art terapija i kreativnost: 75).....	13
Slika 5. Crtež (3 godine) (Škrbina, D. 2013. Art terapija i kreativnost: 78)	14
Slika 6. Crtež čovjeka (5 godina) (Škrbina, D. 2013. Art terapija i kreativnost: 79).....	15
Slika 7. Crtež čovjeka (7 godina) (Škrbina, D. 2013. Art terapija i kreativnost: 82).....	16
Slika 8. Drvo (9 godina) (Škrbina, D. 2013. Art terapija i kreativnost: 84)	17
Slika 9. Glavonožac (Bodulić, V. 1982. Umjetnički i dječji crtež: 108).....	19
Slika 10. Gužva na križanju u gradu (Kroflin i sur. 1987. Dijete i kreativnost: 108).....	20
Slika 11. Crtež cvijeta, dob (2 – 4 godine) (Belemarić, D. 1986. Dijete i oblik: 169).....	22
Slika 12. Crtež cvijeta, dob (4 – 5 godina) (Belemarić, D. 1986. Dijete i oblik: 115)	23
Slika 13. Šablonski crtež cvijeta djeteta u dobi od 5 godina (udruga Mali i veliki)	23
Slika 14. Crtež jata ptica (Belemarić, D. 1986. Dijete i oblik: 89).....	24
Slika 15. Shema ptice, crtež dječaka u dobi od 5 godina (udruga Mali i veliki)	25

IZJAVA O IZVORNOSTI ZAVRŠNOG RADA

Izjavljujem da je moj završni rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'H. H. H.', written in a cursive style.

(vlastoručni potpis studenta)